

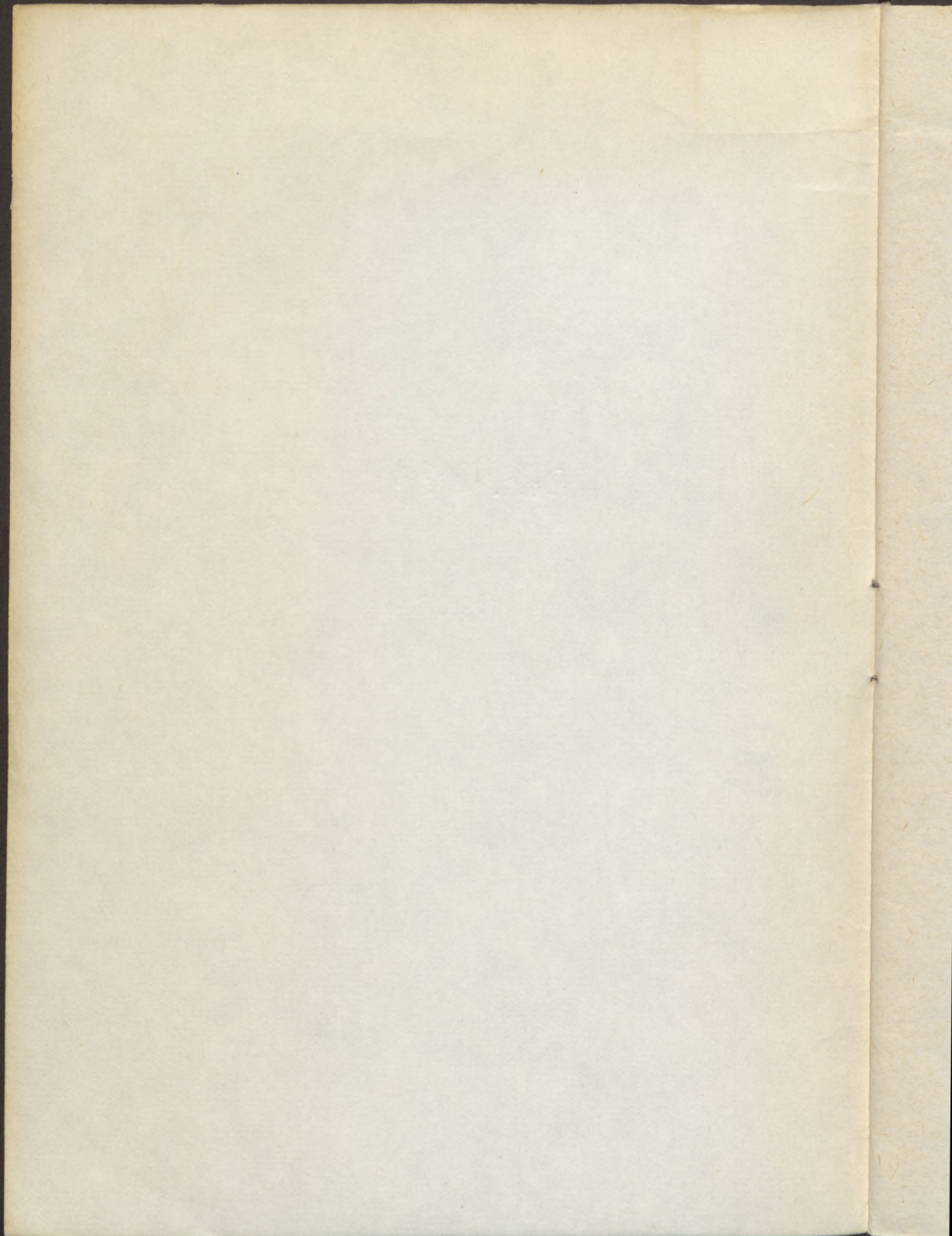
MB
134.735

2
kiadványok

VEREBÉLY
VERONIKA

Újkécske
nép-
művészeti
emlékei

Az Arany János Műv. Közp.
kiadványa
Tiszakécske
1989

Verebély Veronika

Újkécske népművészeti emlékei

(Készült: 1974-ben)

(Átdolgozva: 1989-ben)

Tartalom:

Hogyan került palóc emlék Újkécskére ?

Ládák

Tálasok

Falitékák

A pad és kanapé

Mángorlók

Cserépedények

A lakodalmi kalács

Helytörténeti kiadványok. 2.
Sorozatszerkesztő: Tajti Erzsébet

Lektorálta:
Sztrinkó István

MB 134.735

1990

Technikailag szerkesztette
és a címlapot tervezte:
Bardócz Lajos
grafikus

A tiszakécskei
Arany János
Művelődési Központ
kiadványa

Felelős kiadó:
Polyák Albert
Készült a tiszakécskei
Arany János Művelődési
Központ nyomdájában,
1989-ben
438/89

ISBN: 963 04 0130 4
ISSN: 0865 - 2813

Szülőfalum népművészeti emlékeinek kutatásakor elsősorban a palóc emlékeket kerestem. Talán furcsának tűnik az Alföld közepén egy Tisza-menti községben palócokról beszélni, de igazoljon falum rövid története.

Az egymás mellett szorosan összeépült két községet, a Tiszától nagy ívben átölelt Ókésckét és a külső Újkésckét közigazgatásilag 1950-ben egyesítették Tiszakécske néven.

Községünk földje a XV. században Kinizsi Pál birtoka volt. A török hódoltság viszontagságos idejében a kécskeiek a felégetett templomukat elhagyva mindinkább a Tisza kanyarulatába húzódtak, keresve a hatalmas nádasok védelmét.

Buda visszavétele után a törökök kiűzése újabb viszontagságokkal járt. A lakosság megfogyatkozott, az 1719-i összeírás mindössze 18 háztartást talált.

Rákóczi szabadságharcának bukása után az itteni Ányos és Antos nevű kuruc családok birtokait elkobozták, a határ legnagyobb része gazdátlanná vált. Ezért azt a Neoaquistica Comissió 1720-ban az abonyi közbirtokosságnak eladta. Ők a földjeik megművelésére a palóc vidékről Nógrád és MONT vármegyéből armalista köznemeseket telepítettek.

Az új honfoglalók a romokban heverő régi templom köré telepedtek. A régi református lakosság a palóc "jövevényektől" elkülönült, még beljebb húzódtott, elnevezték magukat ókéskeieknek, szemben a katolikus újkécskeiekkel.

A két falu házai mind közelebb-közelebb kerültek egymáshoz, a lelkek annál kevésbé. Ez a különállás a legutóbbi időkig megvolt. Ma már mosolyogva emlegetik - de emlegetik.

Amikor a hegyek-völgyek közül kirajzó eleink elszánták magukat, hogy az Alföldön keressék boldogulásukat, felkerült a szekerekre mindaz, ami az új élet kezdéséhez szükséges. Hozták a telerakott szuszékat, szökrönyt, öreg vászonfazekat, a paraszti munka eszközeit. Hozták a palóc föld ízlését, szépségigényét, népének művészetét.

Vajon találni-e még a kamrák mélyén, padlászugokban a paraszti művészkedésnek emlékeit? Beszélgettem majd 90 éves asszonyokkal, fiatalabbakkal, férfiakkal, nőkkel, akikről tudtam, hogy őseik falum első lakói voltak. Bizalmukba fogadtak, felmehttem a padlásra, bevezettek a tisztaszobába, a lomtárból régi elfelejtett kincseket húztak elő. Maguk is örömmel emlékeztek.

Tapasztaltam szomorú dolgokat is. "Rendszerető" asszonyok feldarabolták, tűzre vetették az öreg "limlomot", különösen, ha gyerekkori emlékek sem fűződtek hozzá. Régi kedves házak tűnnek el, hogy átadják helyüket az újnak, divatosnak. Ilyenkor megint nem irgalmaznak a szuette "ócskaságnak."

Fölfedeztek minket is a nyereszkesedők, a nepperek, a falu fosztogatói. Nagy értékek is áldozataikká váltak.

Kutatásommal az a célom, hogy falum még föllelhető népművészeti emlékeit írásban, képből tegyem maradandóvá.

Előbb kizárólag a 250 évvel ezelőtti a palócföldről hozott házi holmi maradványait kerestem, nem hittem, hogy mást is talállok. Úgy gondoltam, mivel az új élet megteremtése sok nehézséggel járhatott, leszoktak arról, hogy házi holmijukat

faragással, festéssel díszítsék. Azonban fölfedeztem, hogy az esztétikai érzék és igény az utódokból sem veszett ki egészen. A megváltozott körülmények közt, megváltozott formában nyilvánul ez meg.

LÁDÁK

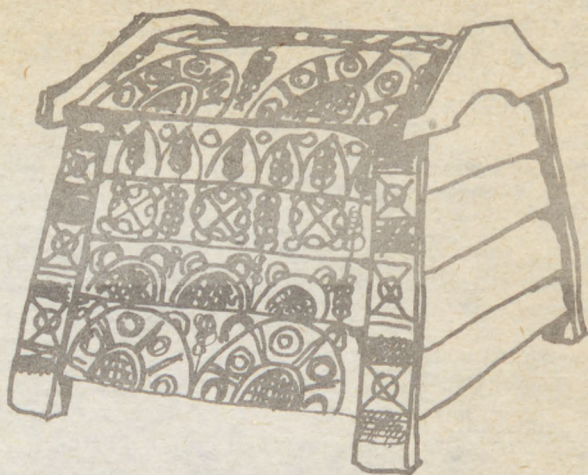
Legszebb emlékeink a szuszékok, szeekrények. Ezeket az ősi bútorokat az 1720-as nagy költözködéskor rakták szekérre a nógrádi falvakban. Bizonyosan akkor sem voltak már újak. 250-300 évet számolhatunk koruknak. Mire a késői utódokat is kiszolgálták, a kamra mélyére kerültek, vagy innen is kijjebb. Van, aki a szurágta maradék "hímes" deszkákat őrzi kegyelettel, mint családi ereklyét. A gyakorlatias észjárású sem dobja el az öreg deszkát: "hátha jó lesz még valamire". Azt kellett tapasztalnom, hogy palóc karcolt szeekrényeink nagyon veszendőbe mentek, azért a még fellelhető legkisebb faragott deszkáját is legalább írásban, képben meg kell mentenem. Szeekrényt épségben már nem találtam. Családunkban öröklődött szeekrény széthullott darabjaiban vészelt át a sok viszontagságot. (1, 2.)

Miféle bútor ez a szeekrény? A szót nem a mai értelmében használjuk: a ládák egy fajtája.

Szerkezete nem "rámás", mint az asztalos által készített mai ládáké, hanem a házépítő ácsmunka ama fajtájára emlékeztet, amit "zsilipelésnek" neveznek. Eszerint az oldaldeszkákat oszlopokba csapolták, de zsindelyszerűen egymásba eresztve. Ezek az oldaloszlopok egyúttal a bútor lábai is. Az oldaloszpok ferdek, tehát a szeekrény felül keskenyebb. A fedele kétsíkú, mint a háztető, vagy inkább, mint a koporsófedél. Abban is ácsmunkára emlékeztet, hogy nem fűrészsel, hanem faragó fejszével készült, mégpedig keményfából. Rendszerint bükkfából. Így természetesen ott készítették, ahol a bükkfának is hazája van, mint a nógrádi, gömöri hegyekben.

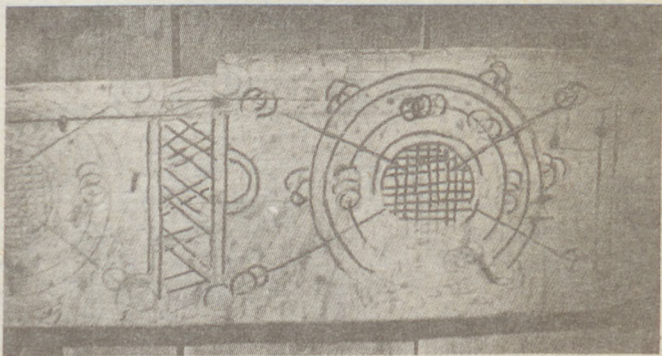
2

A szekrény elején a zsindeyes deszkákat és az oldaloszlopokat, a födelén az elejét és a tetejét karcolt díszítés borítja. A díszítőelemek geometrikusak: körök, félkörök, körívek, kockák, háromszögek. Egy-egy díszítőmenny többnyire két-három párhuzamos vonallal van bekarcolva. A díszítések körzővel és vonalzóval készültek. A fát természetes színében hagyták.

A díszítés, mint a régies tárgyakon általában, nem leplezi az összeillesztéseket, sőt inkább kiemeli a szerkezetet, a készítés technikájából adódó felépítést. A lábakon függőleges a minta, s erre merőleges az általuk összefogott vízszintes oldaldeszkákon. Szép példa ez a szerkezet és a díszítés természetes összhangjára.

Egy másik szekrénynek rendkívül szép deszkáját találtam Vas Teréz (Béke u.) házában. Hogy az öreg szekrény megmaradt darabja is szolgáljon még valamire, hát megjavítottak vele egy hitvány ajtót az udvar hátuljában. Ahol kellett, még el is fűrészelték belőle! (3.)

3

Tudomásom volt egy kitűnő állapotban lévő, nagyon szép szekrényről (Németh Lajosné, Újsor). Érdeklődésem előtt röviddel csalta el olcsó pénzért egy harácsoló.

A szekrényhez hasonló, de lapos födelű láda nálunk a szuszék. (4.) Szerkezete azonos a szekrényével. A lábakul is szolgáló oldaloszlopok azonban függőlegesen állanak, tehát formája egyszerű fekvő hasáb.

Gazdája, Kerepesi András öreg házában (Béke u. 124.) azt az érdekességet találtam, hogy a jelenleg kamrának használt helységben a mestergerendán a szuszék díszítményével azonosat bonthattam ki a vastag mészréteg alól. (5.)

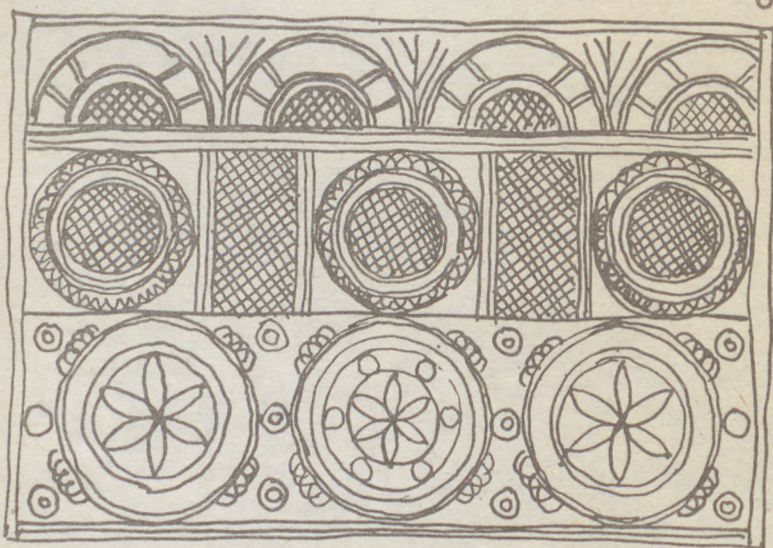
4

Lovas Imréné (Dohány u. 66.) szenesládája szuszék volt valamikor. Erről árulkodik szép karcolt díszítése. (6.)

Palóc eleink meghonosodtak, életük sora kialakult az alföldi tájban, új generációk nőttek fel. A régi szép szekrények fölötte telik az idő, a szuszéket birtokába veszi a szu. Ha új láda kell a menyasszony kelengyéjének, itt már nem készítenek újat. Talán mert "nem szakadt rájuk az erdő". Különösen nem ácsolt ládának való bükkfából. Az újabb divatú ládákat helyükbe hozzák a vásároszó komáromi ládacsinálók. Ezek a

5

6

szájhagyomány szerint 100-150 éves ládáink már vésett díszítésűek. (7.8.) A vésés fejlettebb technika a karcolásnál, külön szerszámok kellene, és nyugodtabb életmód, ami magával hozza a magasabb művészi igényeket. A láda oldalának tagolása, a virágdíszítmények elhelyezése mintha reneszánsz hatást mutatna. A vésett ornamentum - a virág vagy levél közepe kiemelkedik - kettős felületet ad. Ilyen díszítésű ládát szép számmal találunk még. Igaz, rangjukat veszítve: darát, egyéb jószágkeleséget tartanak benne, tetején a kacsáknak vágják a zöldet.

7

8

8

Festett ládáinkat faluszerte "tulipántos"-nak mondják, bár a legrégebbieken rózsákat, szegfűt, rozmaringot találunk.

Nem tudjuk mióta "tulipánosak" a ládáink, de bizonyosan rég kedvelt motívum lehetett, amikor a mester Nagy Franciskáék (Arany J. u.) 1861-es évszamos ládájára festette.

TÁLASOK

Több évszázados múltú berendezési tárgyunk volt a fogastálas. A módosabb házak tartozéka. Helye a sarokpad fölött volt. A szakirodalom szerint már alig van hírmondó belőle. Annál inkább örülünk a Kerepesi-ház félszerében a farazatos tető alatt meglett darabnak és a Vas Teréz kamrájában még komoly szerepet betöltő polcos fogasnak.

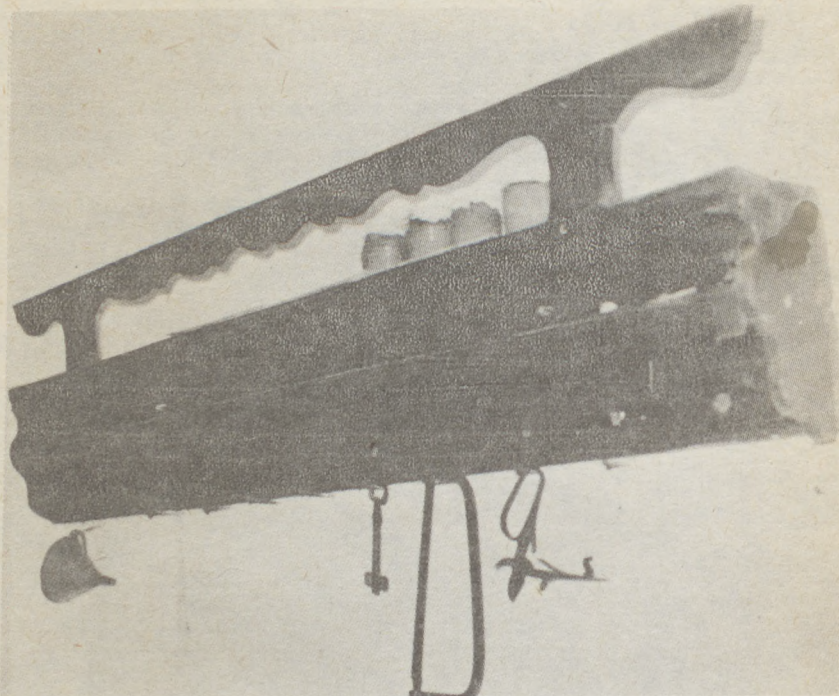
A Kerepesi-féle tálasfogas szerkezete egymással derékszögben összeállított két hosszú deszka. A függőlegesen álló deszkába fogakat illesztettek. A vízszintesen álló pedig polcnak szolgál, a szélén korlát támasztja meg a tányért. A korlát szélébe ácsfűrészszel vágtak szép vonalú mintát.(9.)

9

A tálasnak a konyhában volt a helye. Az igénytelen, falra függesztett konyhabútort sem hagyták dísz nélkül. Oldaldesz-kájába lendületes ívet fűrészelték, de az ív szép vonala a szerkezettel van célszerű összhangban.

Vas Teréz fogastálása igényesebb, díszesebb, több célt is szolgál, mert középen egy polccal megtoldották. (10.) A puritán életű, de a szépet szerető, fél-sarkantyús' nemes szobájának hatásos ékessége volt, rózsás tányéiraival egységes képet adott. A szobában nem is volt máshol tányér, a falra nem rak-tak. (a szabadkéményes konyhában annál inkább).

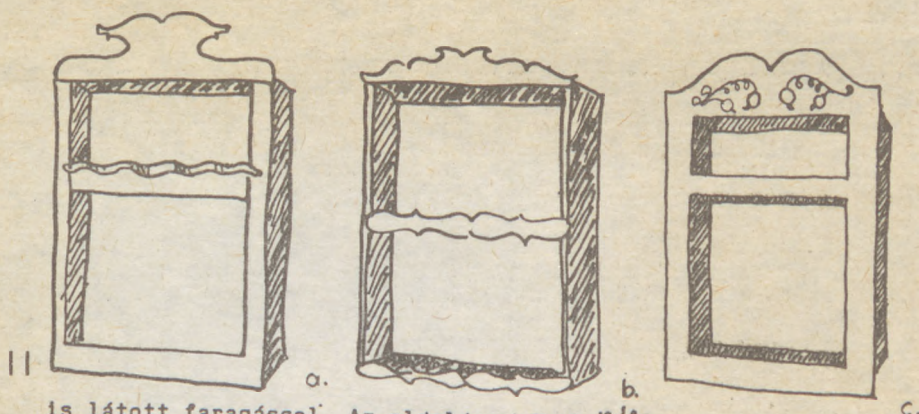
10

A tálasfogas vagy fogasok fűrészelt díszé egyszerűlván azonos. Ugyanezt a vonalat sok falitékán is megtaláljuk. Nagyon kedves lehetett ez az ornamentika nálunk, mert a legutóbbi időkig alkalmazták a deszkakerítések szegésére, vagy a házak vízvetőinek szélére. Ácsfűrészsel vágták a deszkába.

FALITÉKÁK

Ezt a kis polcot a falra akasztották, pálinkás butellát, imádságos könyvet, patikaszeret tartottak rajta. (11. a, b, c)

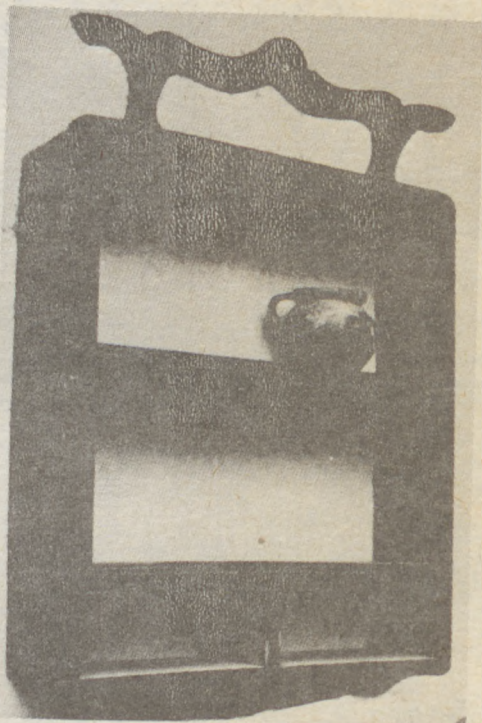
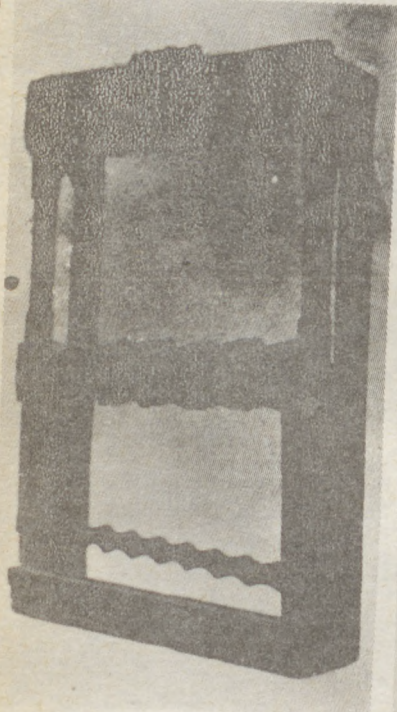
Orosz Györgyné (Dohány u. 64.) tékáját a múlt század végén készítette egy barkácsoló kedvű rokona. Meglepő, hogy a nagyon egyszerű szerkezetű kis falipolcon mennyi teret talál díszítő vágyának kielégítésére. A polcok szélét, a támasztólécet kifaragja a 200 éves házak oromfalán, kerítésszegésén

is látott faragással. Az oldaldeszkákat átfőri, egy-egy boltíves ablakkal, kecses oszlopocskákat farag. (12.) Így bámulatosan könnyedé válik az egész kis alkotás, és akarla-akaratlan Velence kőcsipkés ablakait idézi képzeletünkbe.

Gyurkó Anna igen öreg tékáján a lendületes vonalú tányértámaszték fogja meg szemünket. (13.) Nemcsak a pálinkás butella fér el rajta, de már fiókok is kínálják a helyet a család apró holmijának. Szinte átmenetet alkot a téka és a tálas-tányéros között.

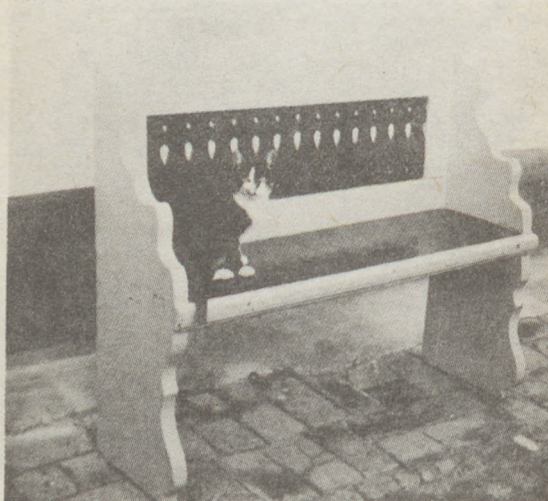
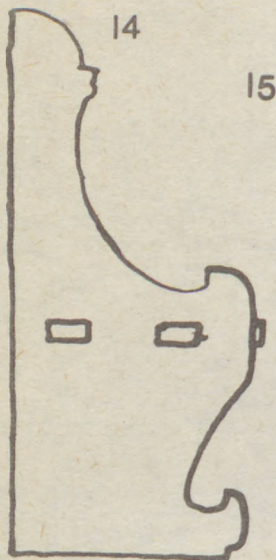
12
13

A PAD ÉS KANAPÉ

A szoba bútorai közül megőrzött még a kegyelet egy-két sarokpadot, a kamrák mélyén, fűlszer alatt. Helyük a szobában a kemencével átellenes sarokban az utcai és udvari ablak között volt. A két pad ülőlapját az illeszkedésnél ferdére vágták. Háttámláját egyszerű rács vagy áttört díszítés ékesíti. A végén levő karját és lábát egyetlen deszka alkotja, aminek vonalát mintha a templomi padokról mintázták volna. (14.)

E sarokpad párját a testvér előörökölte, az utódok pedig szerencsés ötlettel átalakították. Ferde ülőlapját levágva ide is "templomi" véget tettek, és jó ízléssel megfestve újra szerves része lett a ház berendezésének. (15.)

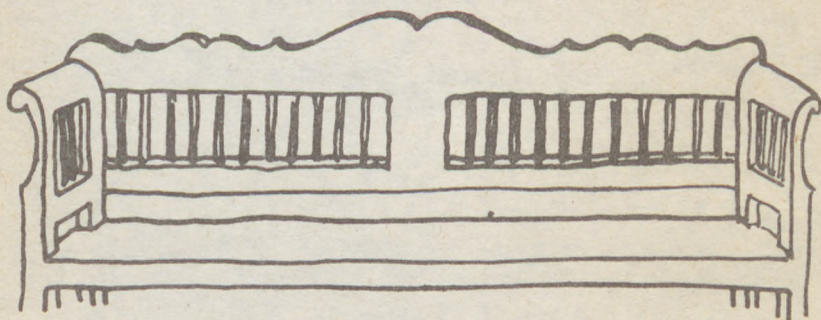
A sarokpadot 80-90 évvel ezelőtt kezdte felváltani a kanapé. (16.)

Többnyire paraszt asztalosok készítették, de ezekkel az ügyes barkácsoló munkája is állja a versenyt. Sok idős asszony emlégeti büszkén az urát vagy apját, mint a kanapé ügyes mesterét. Majd minden parasztházban megvan még az egyszerű ülőbútor, és úgyszólván mindenütt használják is, - egy ranggal lejjebb téve a konyhába vagy a verandára. Azt gondolnánk, hogy ebben a puritán egyszerűségű bútordarabban nem lehet sok fantázia. Nem így van. Két egyforma darabot véletlenül sem találtam. Barokk, empire, biedermeier stílushatásokat fedezhetünk fel rajtuk. Karfájuk hajlított, legtöbbször lábuk is. Támlájuk felső széle: ahány, annyi féle. A "béllet" rácsos vagy tömör, két vagy három osztatú. (17-26.)

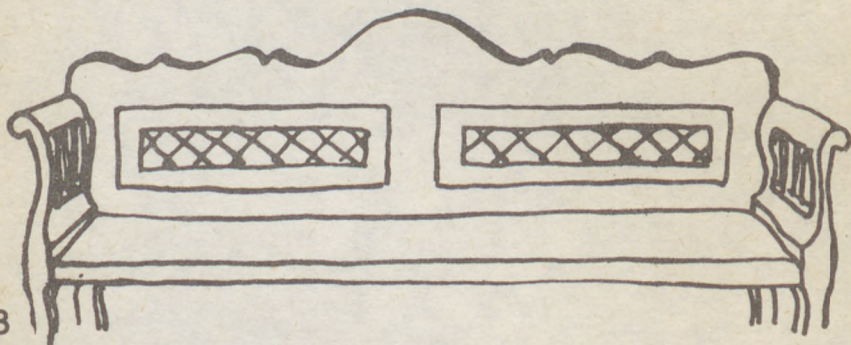
16

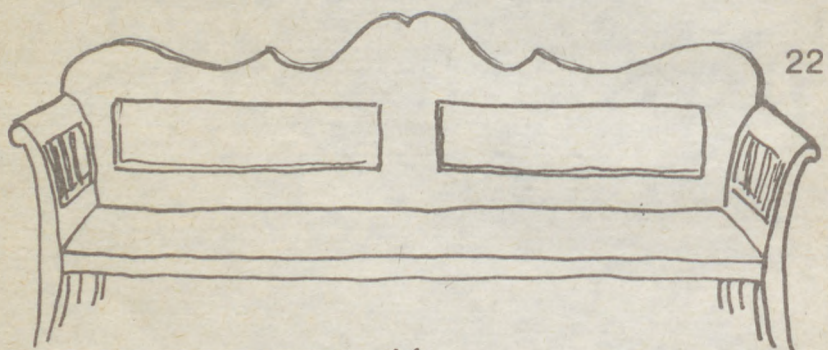
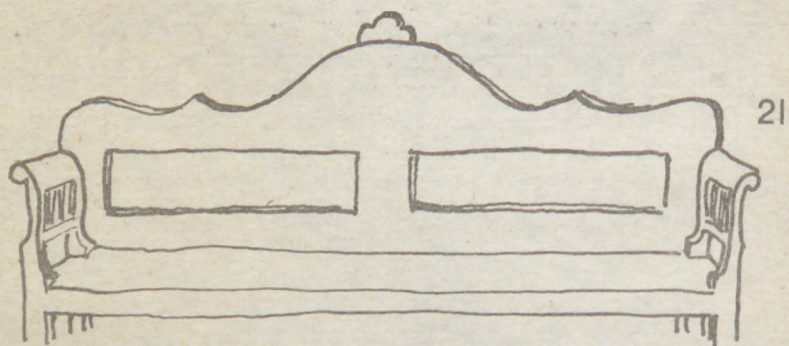
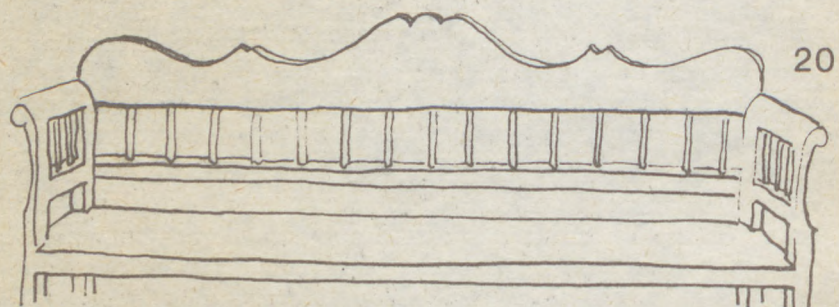
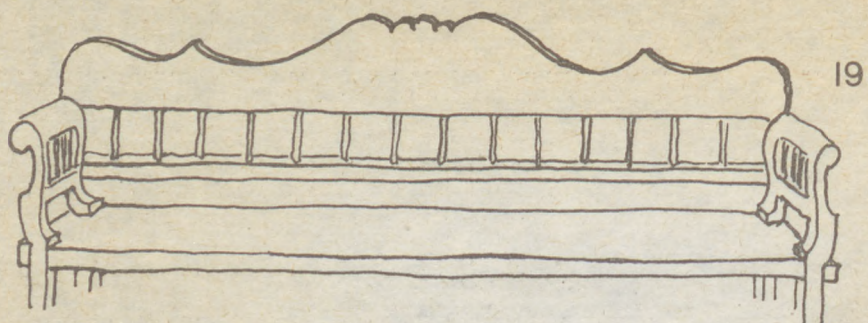
17

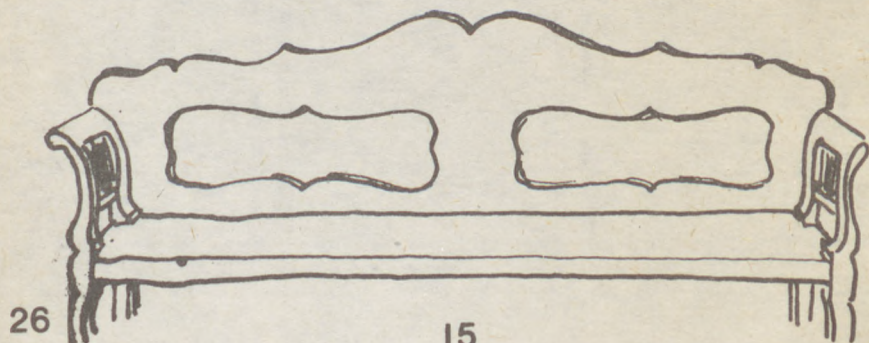
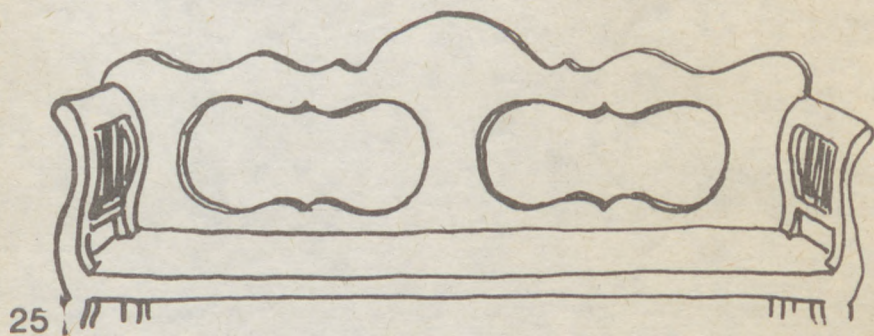
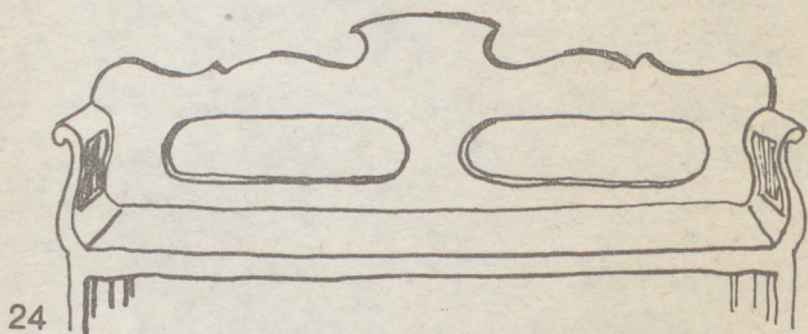
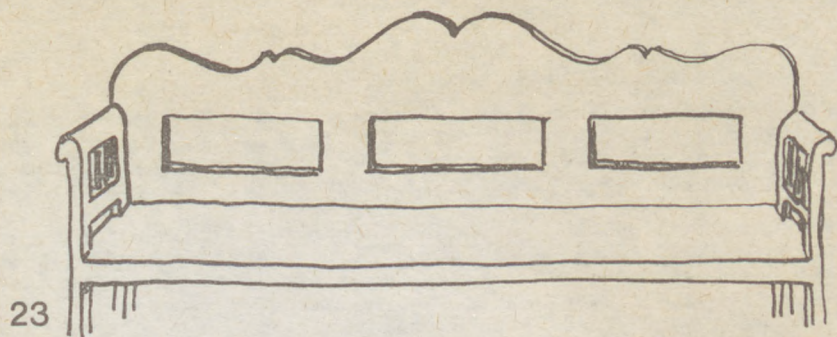

18

13

MÁNGORLÓK

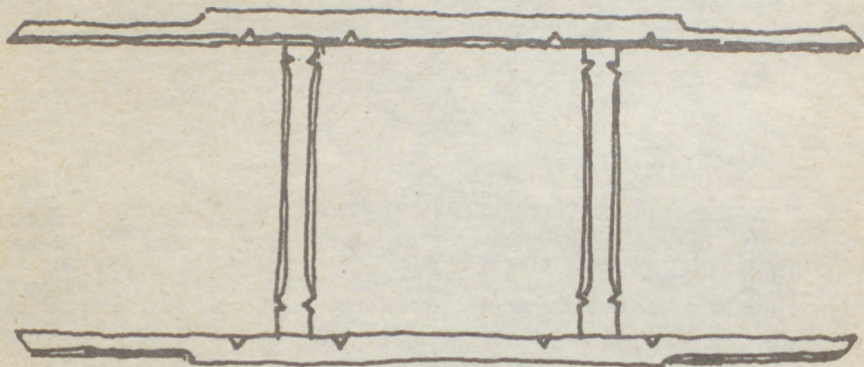
Fűrő-faragó, barkácsoló nép voltunk és vagyunk. Parasztudva-
rainkban a szín alól nemigen hiányzott a faragóbak, a "Jan-
csi". Csip-csup javítások miatt nem szaladtak mesteremberhez,
de kisebb gazdasági eszközt vagy házi holmit is megfaragtak
maguk.

Ilyen a kenyérsütéshez használt keresztfa (27.), vagy a ruhák
gondozásához szükséges mángoló. Egyetlen háztartásból
sem hiányozhatott. Nem állítom, hogy az asszonyok soha sem
fordultak mesteremberhez egy-egy mángolóért. Készített ilyet
többnyire megrendelésre az asztalos, az ács, a bogvár is. Azt
azonban leolvashatjuk e tárgyakról, mennyivel több érzéssel
csinosította őket az ügyes barkácsoló, hogy kedvében járjon
feleségének. A keresztfa élein egy-egy bemetszés, az asszony
névének belevésése a hétköznapi eszközön is szép.

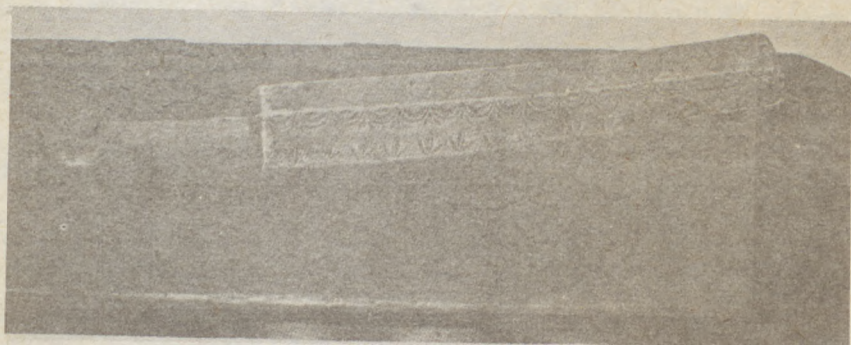

27

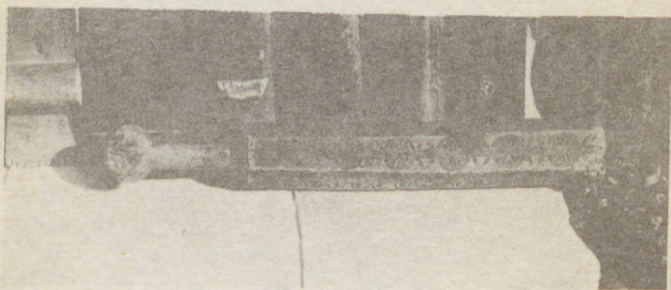
27 b

A nagy bőségben föllelt mángolók közül éppen a legöregebb az, aminek nagyon egyszerű formája mutatja házilagos készítését, a fúró-faragó ember kezenyomát. (28, 29.a, b) Rajta megörökítve a készítés éve: 1836. Formájában csak a legegyszerűbben elért célszerűség: az egy darab keményfából kiszabott koporsófedél formájú, 3 arasznyi fadarab, jól tenyerbe simuló nyéllel. Ezzel már alaposan meg lehet görgetni a nyújtófára sodort lepedőt. Ennyi tán elég is lenne! De készítője lelkében szeretet és szépség lakozik, ami a primitív kis fadarabot költészetbe takarja. Kezenyomán mintha a "szekrénykarcoló" ősök virágai fakadnának. Szinte sajnálja, hogy csak 3 lapot díszíthet: két oldalán, tetején más-más az ornamentika.

29a 28

29b

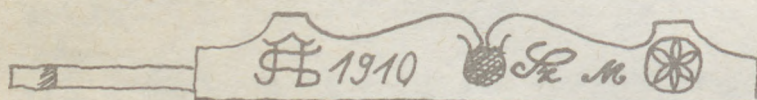

A családi hagyomány szerint ács készítette az 1910. évszámos SZM monogramos mángolót. (30, 31.)

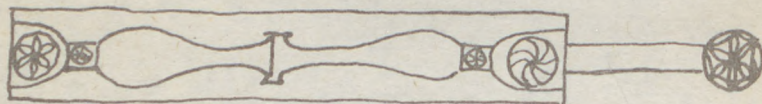
Megformálásán érezzük a mester gyakorlott kezének biztonságát. Karcolt és vésett virágai, levelei egyensúlyosan töltik ki a gerinc szépvonalú lefaragása után meghagyott teret, mégis kissé hűvösnek érezzük, ha összehasonlítjuk az 1836. évszámos kis "hímessel". (28, 29.)

30

31

A legtöbb mángoló egyetlen, de neki karaktert adó dísz a gerincét lecsapó hullámvonalú faragás. (32.) Csodálatos, mennyi leleménnyel találkozunk! Egyetlen vonalban mennyi változat. Ha a gerincek faragását szemmagasságba emelve vizsgáljuk, követhetjük a faragó kéz mozgását, látjuk a tiszta vonalat. Meglepődve fedezzük föl, hogy ezek a vonalak ismét a kerítések, kapuk szegédsízához vezetnek, mint a tálasok, tékák esetében, csupán a pozitív és negatív forma szerepe cserélődik fel.

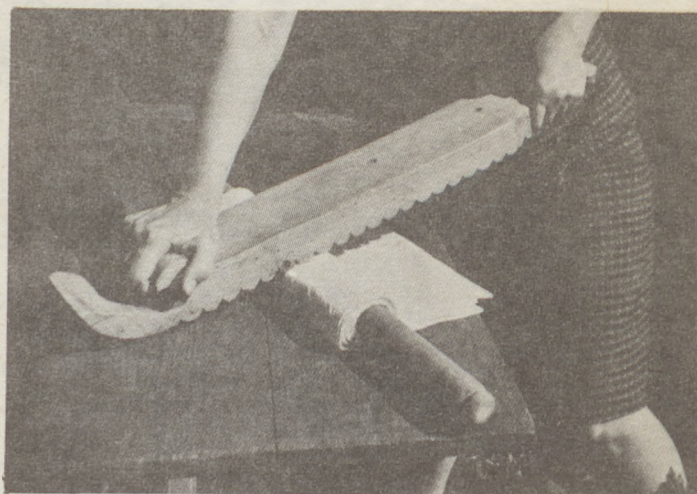

32

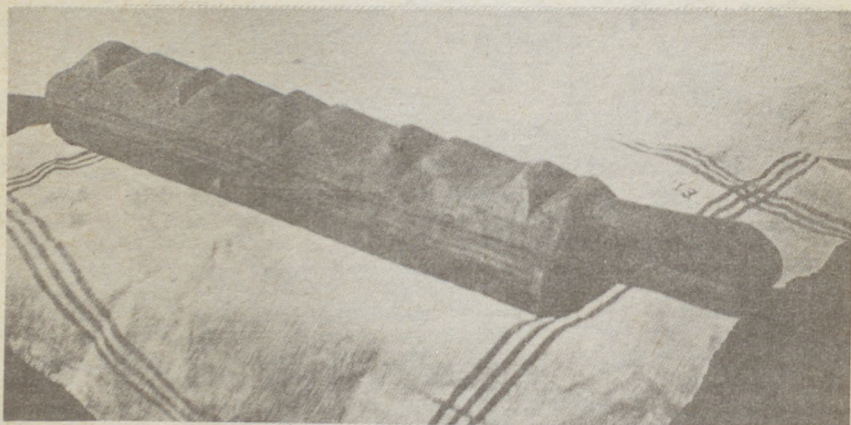
Kutatok nagyanyáink munkaeszközének titkát. Szemet gyönyörködtető, lelket melengető mindahány. Súlyosak, ők mégis dolgoztak vele. Megpróbálom én is. Lepedőt csavarok a nyújtófára, és tanulgatom a régi asszonyok mozdulatait. Sorra veszem gyűjteményem minden darabját, ízlelgetem, melyikkel milyen munka esik. Ekkor egyszerre megértem szépségük titkát! Milyen tökéletesen egy a forma szépsége és célszerűsége! Hogy a kemény kendervásznakat simára nyomkodhassuk, a tenyerünkbe illő nyélen kívül a mángoló végét is jól meg kell markolnunk. (33.) Rájöttem, hogy a faragás mintája mindig úgy végződik, hogy a kezemnek jó támasztékot, jó fogást adjon, ez pedig lényegesen megkönnyíti a fárasztó munkát. Van, amelyik nem is leplezi ezt a célszerűséget, puritán forma, a végén egy bevágás a kéz részére. (34, 35.)

33

34

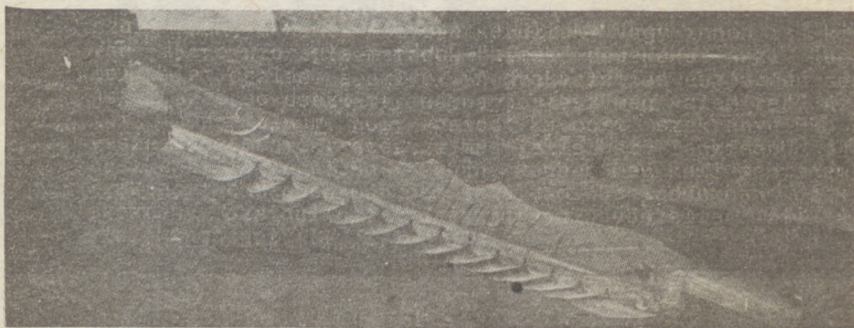
35

A forma szépségének és célszerűségének legtökéletesebb harmóniáját fejezi ki az alábbi kép. (36.) Ennek a darabnak egyedüli szépsége az értelmes, a munkát szolgáló forma.

36

A többi darabtól eltérően nem sima, hanem bordás az alja. Különlegességnek tűnik. Vajon mire volt ez jó? 65-75 éves adatközlőim egy része a simára esküdött, más része hévvel védte a bordást. Mígnem a 88 éves Szekeres Rozi néni (37.) fényt vetett a bordás értelmére: "Evvel mángoltuk rózsásira a kötenyünket."

37

CSERÉPEDÉNYEK

A régi házi holmik közül a cserépedények maradtak meg legnagyobb számban. Érthető, mert ezekkel bőven el volt látva minden háztartás. Az asszonyok meg is becsülték kedves edényeiket, sokan pedig ma is szívesen használják régről maradt lekvárosfazekait. Van sok szép butykosunk, kannánk, korsónk, csíkszedőnk, butellánk, kisebb-nagyobb tálunk, tányérunk. Ezekkel az országot bejáró edénykofák látták el az asszonyokat. Jöttek ezek Vásárhelyről, Csákvárról egyaránt. Itt azonban főleg palóc emlékeinket, vagy palóc őseinktől öröklött készséggel és ízléssel készített emlékeinket szeretném a feledéstől megmenteni. Azért csak azokat az edényeket mutatom be, amikről a szójhagyomány azt tartja, hogy még az első telepeseket szolgálták.

Ezek a hatalmas, 50-60 cm magas tűzálló "vászonzázekak" Gümörből, a fazekasok nagymúltú hazájából vándoroltak a tiszai tájra. (38, 39, 40.) Mázatlan külsejük matt, mint a vászon. Egészen világos, majdnem fehér agyagból készültek, és vörösbarna földfesték csíkkal díszítették. Nagyrészüket az óság és a kemence füstje pácolta feketére. Mohácsi Anna 87 éves adatközlő szerint: "Vasárnap reggel a vászonfazékba beleraktuk a töltöttkáposztát, mindent, ami abba köllött. Betettük a kemencébe és elmentünk a templomba. Mire vége lett a nagymisének, megfőtt az étel."

38

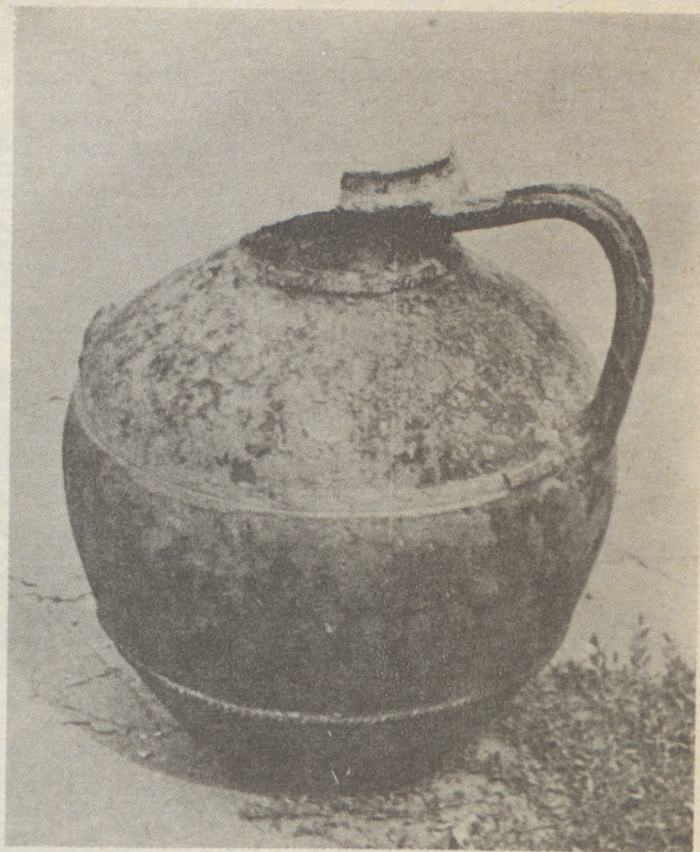

39

40

A családi hagyomány 700 évesnek mondja, a valóban archaikus formájú és régies díszítésű fekete kőedényt. (41. Németh Ferenc, Arany J. u.)

41

A LAKODALMI KALÁCS

Lássuk meg és értékeljük a sütő-főző gazdaasszonyok művészetét is. Buborék életű művészet az övék, de szebbé teszi az életet, ünnepet teremt. A lakodalmak elmaradhatatlan kelléke volt eddig a szebbnél szebb mintára fonott kerek kalács. A legszebbet borosüveg nyakára húzták, a násznagy a menet élén magával vitte a templomba, s a papnak ajándékozta. A megváltozott életformában viharos gyorsasággal szűnt meg ez a szokás. Úgyes kezű asszonyok kicsorduló díszítő kedve mutatkozik meg e tésztaköltevények ornamentikájában. Legvégső ideje, hogy megörökítsük. (42.)

Mi a népművészet? A hagyományos értelemben vett népművészeti tárgyak (a hímzések, bútorok, különböző ékes edényfélések) mellett ide sorolhatjuk a régvolt életforma köznapi eszközeit is. Egyszerű vonalaikból a harmónia nyugalmas szépsége sugárzik, s rádöbbenünk, hogy a népművészet fogalmakörét is tágabban kell értelmezni.

Egy neves néprajzkutatónk mondja: "Tehetség és szenvedés szenteli meg ezeket a tárgyakat, mint a legnagyobb emberi alkotásokat."

Túl a hagyományok ízlést, gondolkodást tükröző erején, azt az összetartozást is jelképezik, amely az idők folyamán mindig együtt-tartotta az embereket a nehéz sorsban is a szépet alkotó munka és a kenyér közösségében.

FORRÁSMŰVEK

Bátky-Györfly-Viski: A magyarság néprajza

Ortutay Gyula: Kis magyar néprajz

Domanovszky György: Népi bútorok

42

UTÓIRAT / 1989 /

E tárgyi emlékek nagy része ma a tiszakécskei helytörténeti kiállítás részé, nem megfelelő helyen és módon, szükségállapotban kiállítva.

Célom, hogy a még fellelhető, őrizgetett szökrönyöket, padokat, tékákat és mindenféle szép régi tárgyat összegyűjtsek és egy őket megillető helyen kiállítsam. Erre legalkalmasabb egy régi szép újkécskei lakóház lenne, ahol minden eszköz és alkalmatosság igazán helyére találna. Eredeti környezetükben élnének tovább, példát mutatván a ma emberének.

Jellegzetes épület még található néhány, ezek közül legalkalmasabb Kerepesi András (Béke u. 126.) háza.

A Művelődési Központban működő honismereti szakkör és az 1989 nyarán alakult városvédő egyesület, amely anyagi alappal nem rendelkezik, társadalmi munkával segíthetné a tájház létrejöttét.

1-

b

-

e-

